

ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: ПОГЛЯЛ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕМОГРАФІЇ

В статті здійснено аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області. Виявлено вплив демографічних чинників на відтворення її трудового потенціалу. Оцінено перспективи деморозвитку регіону. Подано шляхи подолання кризових демографічних явищ.

In the article was carried out the analysis of demographic situation in the Ternopil'skiy area. Was found out influence of demographic factors on the recreation of it labour potential. The prospects of demodevelopment region are appraised. Were given the ways of overcoming of the crisis demographic phenomena.

Ключові слова: відтворення населення, деморозвиток, демографічна ситуація, демографічні чинники, демографічна політика, стратегія демографічного розвитку.

Keywords: recreation of population, demodevelopment, demographic situation, demographic factors, demographic policy, strategy of demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Відомо, що на сьогодні населення є головною продуктивною силою суспільства, а також основним споживачем матеріальних благ. Темпи та пропорції економічного розвитку регіону, зокрема обсяги виробництва та споживання, їх зміни істотно залежать від чисельності населення, його вікової, освітньої, професійної та соціальної структур, робочої сили.

Демографічна ситуація в області є основою забезпечення демографічної безпеки держави, побудови майбутнього України та створення умов для відтворення трудового потенціалу. В той же час, показники народжуваності, рівня здоров'я, трудового потенціалу виступають фундаментом стабільності у суспільстві, відіграють провідну роль у забезпеченні конкурентоспроможності економіки держави та окремих її регіонів.

Загострення демографічних проблем в період трансформації економіки вимагає переосмислення наукового доробку з питань оптимізації демографічної політики, регулювання відтворення трудового потенціалу та врахування в дослідженнях тих суперечностей, умов та чинників, що визначають перспективи демографічної політики та утвердження нового підходу до відтворення населення держави в цілому та окремих її регіонів.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю вивчення сучасних демографічних тенденцій, визначення пріоритетів державної політики щодо природного відтворення населення, запровадження в практику державного регулювання нових соціально-економічних, морально-етичних та ідеологічних механізмів, спрямованих на підвищення народжуваності, подолання депопуляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженню різнобічних аспектів аналізу демографічної ситуації, формування та реалізації трудового потенціалу населення присвятили свої роботи багато науковців. До вітчизняних дослідників цієї проблеми належать: М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, О. Мельник, С. Новикова, С. Петрова, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Птуха, М. Романюк, В. Стешенко, Л. Шаульська та інші.

Проблемам демографічних аспектів соціально-економічного розвитку Тернопільської області приділяють значну увагу місцеві органи влади, Головне управління статистики та науковці.

В той же час, незважаючи на широкий спектр досліджень сучасних демографічних процесів та аспектів розвитку трудового потенціалу регіону, питання ефективності державної демографічної політики та регулювання процесів відтворення населення залишаються нерозкритими повною мірою.

Мета статті. Обґрунтування закономірностей демографічних процесів у Тернопільській області з позиції їх впливу на соціально-економічний розвиток, розроблення практичних рекомендацій щодо перспектив і шляхів поліпшення демографічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна ситуація у Тернопільській області привертає особливу увагу через негативний вплив на суспільний розвиток, у т. ч. на розвиток її трудових ресурсів. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину, який неможливо зменшити без невідкладних заходів, в тому числі і з боку держави. Розроблення науково обгрунтованої стратегії демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

Чисельність, динаміка і статеві-вікова структура населення – найважливіші показники демографічної характеристики народонаселення. Важливим є також його природний приріст.

Чисельність населення Тернопільської області починаючи з 1994 р. зменшувалась (у цілому в Україні – з 1993 р.). За роки незалежності втрати населення області становили 101,8 тис. осіб (станом на 01.01.2014 р. – 1073,3 тис. осіб проти 1175,1 в 1991 р.). Позитивним чинником є все ж те, що впродовж чотирьох останніх років кількість населення області зменшується дещо повільнішими темпами.

За станом на 01.01.2014 р. в області проживало 1073,3 тис. осіб (у тому числі в міських поселеннях – 475,1 тис. осіб, а в сільській місцевості – 598,2 тис. осіб).

Чисельність населення Тернопільщини змінювалася за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років ХХ ст. вирішальну роль у формуванні змін цієї чисельності відіграв природний приріст, а роль міграцій була незначною та з 1990 до 1993 р. вплив міграційних процесів став вирішальним, а вже з 1994 р. зменшення чисельності було зумовлено як природним, так і міграційним скороченням.

Загальне скорочення населення області станом на 01.01.2014 р. відбулося за рахунок природного – 2875 осіб та міграційного скорочення – 1125 осіб.

У 2014 р. кількість жителів зменшилась у 16 районах області. Лише в м. Тернополі та в Тернопільському районі зареєстровано зростання чисельності

населення (відповідно 499 та 18 осіб). Особливо значне зменшення населення спостерігається у Зборівському, Терехівському, Бережанському районах.

Головний чинник формування чисельності населення – природне скорочення населення – спостерігалось в усіх районах області, за винятком Бучацького району та м.Тернополя, де в 2014 р. було зареєстровано природний приріст населення. Рівень природного скорочення мав значні відмінності в районах області. Цей показник коливався від -1,3 особи на 1000 наявного населення в Кременецькому районі до -8,3 у Лановецькому та Підгаєцькому районах за середньообласного значення – -2,7‰.

Природне скорочення населення є наслідком перевищення числа померлих над кількістю народжених. Так, станом на 01.01.2014 р. в області народилося 11807 дітей, або 11 дітей на 1000 наявного населення (в Україні – 11,1‰), а померло 14682 особи або 13,7‰ (в Україні – 14,6‰). Природний рух населення за досліджуваний період характеризувався незначними зниженням смертності та зростанням народжуваності. Зросла смертність серед чоловіків віком понад 40, а серед жінок – понад 50 років.

Найвищими показники народжуваності були в Кременецькому та Бучацькому районах, а найнижчими – в Підволочиському та Бережанському районах.

Причиною невисокої народжуваності залишається складна соціально-економічна ситуація, особливо низький життєвий рівень населення, що виявилось у зменшенні сукупного доходу сім'ї, відставанні заробітної плати від зростання цін, збільшенні офіційного та прихованого безробіття, скороченні як обсягів житлового будівництва, так і безкоштовного отримання житла для молодих сімей від держави.

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Найвищий рівень смертності зареєстровано в Підгаєцькому і Лановецькому районах, серед населення яких високою є питома вага осіб похилого віку.

Значним резервом скорочення смертності в області варто вважати зниження рівня смертності дітей у віці до 1 року, який станом на 01.01.2014 р. становив 6,8‰.

Основними причинами смертності населення області є смертність від хвороб системи кровообігу 10362 особи, новоутворень – 1971, зовнішніх причин смертності – 675, хвороб органів травлення – 409, хвороб органів дихання – 715, деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 117 осіб.

Другорядними, проте не менш важливими, є показники шлюбності та розлучуваності населення. Вони в Тернопільській області досягли відповідно 6574 пар і 6861 пара.

Сучасні процеси формування сім'ї в області мають такі особливості: тенденція до збільшення кількості ранніх шлюбів і високі показники розлучень; практично не реалізується установа сімей на народження 2–3 дітей; малозабезпечені сім'ї відкладають народження першої дитини. В результаті для області характерна в середньому така сімейна структура: батько, мати, 1,2 дитини.

На формування загальної чисельності населення області міграційне скорочення населення, порівняно з розміром природного скорочення, впливає значно менше. Упродовж останніх років міграційний відтік населення почав поступово зменшуватися.

Станом на 01.01.2014 р. в області міграційне скорочення населення формувалося за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 6183 осіб вибулих з області припадало 5058 прибулих. Міграційне скорочення населення досягло – 1125 осіб або 1,05‰. Основними країнами виїзду залишаються Росія – 21,0% (попри її агресивну політику щодо України), Іспанія – 19,8%, США – 16,4%, Німеччина – 10,9%, Італія – 7,3%.

Скорочення населення за рахунок міграції в 2014 р. було зареєстроване в 14 районах області та м. Тернополі. Найсуттєвіший рівень міграційного скорочення спостерігався в Кременецькому, Гусятинському і Монастириському районах та м. Тернополі. Разом з тим, у трьох районах області відбувся

міграційний приріст населення. Найвищим цей показник був у Тернопільському районі.

Зниження природного приросту населення спричинює деформацію його вікової структури, зниження природного приросту економічно активного населення. «Старіння» населення призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатних, до певних труднощів у формуванні трудоворесурсного потенціалу області та забезпеченні господарства робочою силою, є одним з найтривожніших симптомів погіршення демографічних умов його відтворення.

Найбільша на сьогодні в області група населення – особи працездатного віку (55,6%), але його частка в останні роки знижується. Вона найвища в м. Тернополі, бо сюди приїжджають на роботу і навчання люди з усіх частин області та інших регіонів. Негативним є також те, що на Тернопільщині зростає частка людей пенсійного віку. Найвища вона у Зборівському, Шумському, Лановецькому районах. У них, до речі, переважає сільське населення.

Кількість дітей та підлітків (осіб допрацездатного віку) в області є значно меншою, ніж пенсіонерів. І вона постійно зменшується, в останні роки у зв'язку зі зниженням показників народжуваності.

Середній вік населення регіону за станом на 01.01.2014 р. становив 39,5 року, причому у міського населення він був дещо нижчий (38 років), ніж у сільського (41 рік).

В області спостерігаються значні відмінності у статеві-віковій структурі міського і сільського населення. У містах проживає 44,5% чоловіків і 42,9% жінок області (решта – в сільській місцевості). У міських поселеннях значно вищою є частка працездатного населення, ніж у сільській місцевості. У них теж менша частка людей пенсійного віку. В обласному центрі такі люди становлять менше, ніж 10% від усього населення. Це пояснюється значним припливом в міста молоді з сіл у попередні роки та дещо вищим природним приростом населення у м. Тернополі порівняно із середніми показниками в області.

Головною ознакою демографічної кризи в Україні та й на Тернопільщині також, є відсутність позитивної динаміки очікуваної тривалості життя за

останні 25 років. Очікувана тривалість життя в Україні при народженні тримається на рівні близько 74 років для жінок і 63 років для чоловіків. Це найнижчий показник в Європі. В Тернопільській області цей показник такий (див. табл. 1):

Таблиця 1

Середня очікувана тривалість життя при народженні [1]

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні		
	обидві статі	чоловіки	жінки
1995-1996	70,14	65,00	75,03
2000-2001	71,09	65,96	76,10
2005-2006	70,86	65,31	76,52
2009-2010	72,82	67,61	77,92
2011	73,24	68,42	77,74
2012	73,36	68,33	78,20

Як бачимо в Тернопільській області найвищий показник тривалості життя при народженні був в 2012 році і становив 73,36 р., а найнижчий спостерігався з 1995 по 2000 роки і в середньому становив 70,5 року.

Аналізуючи сучасний стан розвитку демографічних процесів у Тернопільській області, доцільно виявити тенденції зміни чисельності населення в майбутньому.

Дослідження демографічних процесів у Тернопільській області дозволило зробити висновок, що сучасна демографічна ситуація в ній є негативною зі зменшенням населення за рахунок механічного та природного скорочення. Так як процеси відтворення населення в регіоні мають стабільну траєкторію та малодинамічний характер розвитку, можна здійснити прогноз зміни чисельності населення в області (див табл. 2).

Як бачимо чисельність населення Тернопільської області зменшуватиметься і в майбутньому. Так, за період з 2014 по 2027 рр. вона скоротиться на 44,7 тис. осіб (5%), причому це зменшення відбуватиметься за рахунок сільського населення, якого у 2027 році на 47,5 тис. осіб (9,2%) буде

Прогноз чисельності населення Тернопільської області [автор]

	Чисельність населення, тис. осіб			
	2014*	2017	2022	2027
Усього	1073,3	1065,6	1047,1	1028,6
Міські поселення	475,1	475,9	476,9	477,9
Сільська місцевість	598,2	589,7	570,2	550,7

*Дані подано станом на 01.01.2014 р.

менше, ніж у 2014 році, а чисельність міського населення майже не зміниться – зросте лише на 2,9 тис. осіб (0,55%).

З метою виявлення проблемних територій Тернопільської області проведемо прогностичні розрахунки чисельності населення районів області.

За умови збереження сучасних негативних тенденцій чисельність населення Тернопільської області, а особливо сільської місцевості, значно зменшиться. Тільки за 1991-2014 рр. чисельність мешканців області скоротилася на 94,7 тис. осіб, а вже до 2027 року – ще на 47,5 тис. осіб. Найгірші перспективи, за даними прогнозу, чекатимуть на мешканців Монастириського (-19,7%), Заліщицького (-15,3%), Підгаєцького (-15,1%), Борщівського (-10,8%) та Бережанського (-10,6%) районів, збільшення чисельності жителів торкнеться лише Тернопільського (+9,3%) та Буцацького (+2,4%) районів.

Такий прогноз демографічної ситуації в Тернопільській області спонукає шукати шляхи її поліпшення з метою збереження та розвитку трудового потенціалу регіону.

Висновки. Таким чином, у Тернопільській області, як і в Україні в цілому, є низка демографічних проблем. Можна стверджувати, що демографічна ситуація негативно впливає на формування трудового потенціалу досліджуваного регіону. Природний приріст залишається від'ємним, хоча народжуваність дещо зростає, але високою залишається смертність населення. Найбільші темпи зростання смертності – в осіб працездатного віку.

Для поліпшення демографічної ситуації у Тернопільській області необхідно здійснити такі заходи: збільшити очікувану тривалість життя населення за рахунок підвищення якості життя, зниження передчасної смертності, насамперед у дитячому віці, серед підлітків і осіб працездатного віку; поліпшити репродуктивне здоров'я населення; збільшити тривалість здорового (активного) життя шляхом зменшення захворюваності, травматизму й інвалідності; створити передумови для підвищення рівня народжуваності завдяки поступовому переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивного поводження родин.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розроблення системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції, що поєднуватиме: подолання кризових явищ в економіці; фінансування пріоритетних галузей економіки і науки; ліквідацію розриву між рівнем життя висококваліфікованих спеціалістів в Україні та рівнем життя спеціалістів за кордоном.

Збереження кваліфікаційного потенціалу необхідно розглядати як складовий елемент економічної безпеки держави в цілому.

Література

1. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>.
2. Гіпотези перспективних тенденцій міграцій населення до 2050 р. [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.selyam.net/docs/3400/index-39877.html?page=24>.
3. Державний комітет статистики України [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) /За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.